२उद्भूतमदे । "उन्मदमगमदरमसवर्गवदनवदलमालतमाले" जयदेवः "उदीरयामासुरिवोन्मदानाम्" रघुः "अयोधि-लोलोन्मदराजहंसे" रघुः । ३व० । २उद्भूतमदसाधने "मधुकराङ्गनया सुकुरुन्मदध्वनिभृता निभृताक्षरसुज्जगे" माघः ।

उन्मदन त्रि० उद्भूतोमदनोऽस्य प्रा०ब० भूतलोपः । उद्भूतकामे । "तदाप्रभृत्युन्मदना बभूव" कुमा० ।

उन्मदिष्णु त्रि० उद्+मद-ताच्छील्ये इष्णुच् । उन्मादशीले ।

उन्मनस् त्रि० उद्भ्रान्तं मनोऽस्य । १उत्कण्ठायुक्ते, २अन्यमनस्के च । "पयोधरेषोरसि काचिदुन्मनाः" माघः । "उन्मनाः प्रथमजन्मचेष्टितान्यस्मरन्नपि बभूव राघवः" रघुः वा कप् । उन्मनस्कोऽप्यत्र । भट्टा० अभूततद्भावे कृञ् सकोपश्च उन्मनायते उन्मनायमानः "भृशसुनसनायितम्" । चिव-कृभ्वस्तिषु सकोपश्च उन्मनीकरोति उन्मनीभवति उन्मनीस्यात्" ।

उन्मनी स्त्री उन्मनस्+ङीष्० । योगिनामवस्थाभेदे । "उन्मन्यवस्थाधिगमाय विद्वन्नपाबमेकं तव निर्दिशामि । पश्यन्नुदासीनतया प्रपञ्चं सङ्कल्पसन्मूलय सावधानः" आचार्यः ।

उन्मन्थ पु० उद्+मन्थ-भावे घञ् । बधे २हिंसने १उन्मर्दने च ।

उन्मन्थन न० न० उद्+मन्थ-ल्युट् । जर्जुतो दण्डादिना विलोडने । करणे ल्युट् । तत्साधने २दण्डादौ ।

उन्मर्दन न० उद्+मृद-ल्युट् । १उद्वर्तने सुश्रुतोक्ते वायुप्रसादनार्थे २व्यापारभेदे । वायौ दृष्ट्युपक्रम्य सुश्रु० "त्वङ्मांसास्रुक्शिरां प्राप्ते कुर्याच्चाङ्गविमोक्षणम् । स्नेहोपनाहाग्निकर्म बन्धनोन्मर्दनादि च" मूत्रोपद्रवनिवारणार्थे सुश्रुतोक्ते ३व्यापारभेदे च "वमनोन्मर्दनस्वेदबृंहणक्रियाः" । करणे ल्युट् । ४उन्मर्दनसाधने द्रव्यादौ । "अथैतान्युपकल्पयेत् समावर्त्तमाने मधुं कण्डूये वस्त्रयुगं वस्त्रोपानहौ दण्डं स्रजमुन्मर्दनमनुलेपनमाञ्जनशलाकामित्यात्मने आचार्याय च" आ०गृ० १,८,१, "उन्मर्दनमभिषेकोऽवभृथे" कात्या०१८,४,८ । "उन्मर्दनचन्दनादि" कर्कः ।

उन्मा स्त्री उद्+मा-अ । जर्जुमाने । "सहस्रान्युन्मासि साहस्रोऽसि" यजु० १५,६५; "उन्मा" उन्मानं तुलादि वेददी० ।

उन्माथ पु० उन्मथ्यतेऽनेन उद्+मथ-करणे घञ् । १आमिषदानेन मृगादिबन्धनार्थं निवेशिते कूटयन्त्रे (फांद) इति ख्याते । भावे घञ् । २विलोडोत्थापने, ३हिंसने च । तत्रागत्य चाण्डालोऽरण्ये कृतकेतनः । प्रयोजयति चोन्माथं निस्त्रपत्वं गते रवौ" भा०श्रा० १२८ अ० ।

उन्माद पु० उद्+मद-अधारे घञ् । रोगभेदे स च सुश्रुते दर्शितो यथा "अथात उन्मादप्रतिषेधमध्यायं व्याख्यास्यामः॥ मदयन्त्युद्धता दोषा यस्मादुन्मार्गमाश्रिताः । मानसोऽयमतो व्याधिरुन्माद इति कीर्त्तितः ॥ एकैकशः समस्तैश्च दोषैरत्यर्थमूर्च्छितैः । मानसेन च दुःखेन स पञ्चविध उच्यते ॥ विषाद्भवति यस्य यथास्वन्नत्र भेषजम् । स चाप्रहृष्टलक्षणो मदसंज्ञां बिभर्त्ति च ॥ मोहोद्वेगौ स्वनः शीते मालाधामप्रहर्षणम् । अस्तुत्याक्रोशरुचिताशे स्वप्ने कलुषभोजनम् ॥ वायुनोद्धतनेत्रश्चापि भ्रमश्च क्रमतस्तथा । यस्य स्यादचिरेणैवमुन्माद्यं तोऽधिगच्छति ॥ हृष्टरोमविः प्रहसन्वाक् धमनी ततोऽस्य आसाद्यरः क्षयतनुः स्फुरिताङ्गसन्धिः । आस्फोटयन् पठति गायति नृत्यशीलो विक्रोशति भ्रमति चाशनिलप्रकोपात् ॥ हृट्स्वेददाहबहुलो बहुभुग्विनिद्रः स्वाध्यायिमानिसजलान्तविहारसेवी । तोयस्तो हि मानुषनिचयेऽपि स वह्निदग्धो पित्ताद्विषा नभसि पश्यति तारकाश्च ॥ सर्वाग्निसादसदनारुचिकासयुक्तो योषिद्विविक्तरतिरल्पमतिप्रचारः । निद्रापरोऽल्पकथनोऽल्पभुगुष्णसेवी रात्रौ भयं भवति चापि कफप्रकोपात् ॥ सर्वात्मके त्रिभिरपि व्यतिमिश्रितानि रूपाणि वातकफपित्तकृतानि विद्यात् । सम्पूर्णलक्षणमसाध्यमुदाहरन्ति सर्वात्मकं क्वचिदपि प्रवदन्ति साध्यम् ॥ चौरैर्नरेन्द्रपुरुषैररिभिस्तथान्यैर्विलासितस्य धनबान्धवसंक्षयाद्वा । गाढं क्षते मनसि च प्रियवा रिरंसोर्जायेत चोत्कटतरो मनसो विकारः ॥ चित्तं स जल्पति मनोऽनुगतं विसंज्ञो गायत्यथो हसति रोदिति चापि मूढः । रक्तेक्षणो हतबलेन्द्रियभाः सदीनः श्यावाननो विषकृतेन भवेत् पराशुः ॥ स्निग्धं स्विद्यन्त् मनुजस्तमादार्त्तं विबोधयेत्" । एतद्व्याख्यानेन तत्तत्त्वविभागादि चोक्तं भावप्रकाशे "तत्र उन्मादस्य निरुक्तिमाह । "मदयन्त्युद्धता इत्यादि" सुश्रुतवाक्यम् यस्माद्धेतोरुद्धताः प्रवृद्धा दोषा उन्मार्गमाश्रिताः मदयन्ति चित्तं विक्षिपन्त्यस्मिन् । अतोऽयमुन्माद इति कीर्त्तितः । स उन्मादः मानसो व्याधिः मनोवैक्लव्यकरत्वात् । तस्यैवावस्थाभेदेन लक्षणान्तरमाह । "स चाप्रहृष्टलक्षणइत्यादि" सुश्रु० "उन्मादस्य विप्रकृष्टनिदानमाह । "विरुद्धदुष्टाशुचिभोजनानि प्रधर्षणं देवगुरुद्विजानाम् । उन्मादहेतुर्भयहर्षपूर्वो मनोऽभिघातो विषमाश्च चेष्टाः" । दुष्टं धत्तूरबीजादिसहितम् । अशुचि रजस्वलादिस्पृष्टम् । प्रधर्षणमभिभवः ।